

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA QISHLOQ XO'JALIGI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Teshayev Mirolim Djumayevich
"Iqtisodiyot" kafedrası o'qıtuvchısı

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash, tayyorlash, saqlash, sotish, qurilish ishlari va xizmatlar ko'rsatish.

Annotatsiya

Maqolada ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshlikni baholash usullarining ilmiy asoslari yoritilib, undan mamlakatimiz amaliyotida ijodiy foydalanish bo'yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2024 LWAB.

Qishloq xo'jaligi raqobatbardoshligi darajasini oshirishning jahon amaliyoti tahlili ko'rsatishicha, mamlakatlarning xalqaro savdo tashkilotiga a'zo bo'lishida ularning agrar soha tarmoqlarining barqarorligi, ichki bozordagi muvozanatni ta'minlash bilan bir qatorda, import o'rnini bosuvchi va eksport hajmini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, AQSh, Kanada, Braziliya, Rossiya, Xitoy va Yevropa ittifoqining ayrim mamlakatlarida qishloq xo'jaligi rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va uning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan davlat dasturlariga ustuvorlik qaratilishi natijasida hozirgi kunda dunyo bo'yicha qishloq xo'jaligi mahsulotlarining yirik eksporterlariga aylandilar. Shuningdek, bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan va rivojlanayotgan mamlakatlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishda 60 foiz aholi band hisoblansa, rivojlangan mamlakatlarda ushbu ko'rsatkich 10 foizni tashkil etadi.¹

Jumladan, Yevropa ittifoqi (EI) mamlakatlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ichki va tashqi bozordagi raqobatbardoshligini oshirish davlat subsidiyasi mexanizmiga asoslanadi. Yelga e'zo mamlakatlar fermerlari tomonidan ishlab chiqarilgan (etishtirilgan) qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy qiymatining o'rta hisobda 50 foizi davlat subsidiyasi asosida qoplanadi. Shuningdek, ushbu mamlakatlar guruhida mahalliy fermerlar uchun o'z mahsulotlarini jahon bozoridagi o'rtacha narxdan yuqoriroq narxda sotish imkonini beruvchi kompensatsion to'lovlar va tenglashtirilgan soliq siyosati amal qiladi. Amalga oshirilgan islohotlar natijasida bugungi kunda Yelga a'zo bo'lgan mamlakatlarning oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlanishi bilan bir qatorda, ichki iste'mol bozorida qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan to'liq o'zini-o'zi to'yintira olish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Jahon xo'jaligida yetakchi mamlakatlardan biri hisoblangan AQSh tabiiy-iqlimiy sharoit jihatidan qishloq xo'jalini rivojlantirish uchun juda qulay shart-sharoitga ega bo'lgan mamlakatlar qatoriga kiradi. Bunday ustunlik hisobiga AQSh fermerlari uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish (etishtirish) Yel mamlakatlari fermerlariga nisbatan 1,6-1,7 marta kam xarajat hisobiga amalga oshiriladi. Shuningdek, ushbu ko'rsatkich Rossiya fermerlariga nisbatan 2,5 marta, Yaponiyaga nisbatan esa 3,0 marta arzon hisoblanadi. Ushbu vaziyatdan kelib chiqqan holda, boshqa davlatlar AQSh hukumatiga nisbatan agrar soha raqobatbardoshligini oshirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini

¹ <https://www.agroprodmash-expo.ru/ru/ui/17151/>

ishlab chiqarish (etishtirish) va ularni sotib olish uchun bir necha baravar ko'p mablag' sarflashadi, degan xulosaga kelish mumkin bo'ladi. masalan, Finlyandiya hukumati mahalliy fermerlardan bir tonna bug'doyni AQShdagi narxga nisbatan to'rt barobar qimmatiga sotib oladilar.²

AQSh qishloq xo'jaligini rivojlantirish va uning raqobatbardoshligini oshirishda jahon bo'yicha tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlar jihatdan bunday ustunlikka ega bo'lishiga qaramay, agrar sohaga yo'naltirilayotgan davlat xarajatlari hajmi bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinni egallaydi. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti ekspertlari tomonidan amalga oshirilgan hisob kitob natijalariga ko'ra, 2001-2019 yillarda AQSh qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan yillik markaziy hukumat xarajatlari hajmi o'rta hisobda 24,4 mlrd. AQSh doll.ga³ teng bo'lgan.

Taraqqiy etgan mamlakatlarda agrar sohaning samaradorligi va uning raqobatbardoshligini oshirish qishloq xo'jaligida kooperatsiyalashuvning yuqori darajasi (mahsulotlarni qayta ishlash, saqlash, yetkazib berish, sotish, fermerlarga moddiy-texnik va moliyaviy xizmatlar ko'rsatish) va agrosanoat integratsiyasi hisobiga amalga oshiriladi. Shuningdek, ushbu guruh mamlakatlarida qishloq xo'jaligining hosildorligi, ishlab chiqarish munosabatlarining samaradorligi, agrar sohaning raqobatbardoshligini oshirish, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarni innovatsion rivojlantirish, qishloq xo'jaligida faoliyat yuritayotgan iqtisodiy sub'ektlarning rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish va qishloq joylarning barqaror rivojlanishini ta'minlashda agroklastersizatsiyalashga muhim e'tibor qaratiladi. Agroklastserlarni shakllantirish va ularni rivojlantirish orqali taraqqiy etgan mamlakatlar xalqaro raqobat munosabatlarining kuchayishi sharoitida qishloq xo'jaligi, ayniqsa, oziq-ovqat xavfsizligi sohasida himoyaviy choralarni ham amalga oshiradilar.⁴

Jumladan, taraqqiy etgan mamlakatlarda tashkil etilgan yirik integratsion, ko'p tarmoqli agrosanoat birlashmalari ilg'or innovatsion texnologiyalarga asoslangan holda jahon qishloq xo'jaligi mahsulotlarining yarmidan ziyod qismini ishlab chiqaradilar. Bu turdagi agroxo'jalik yurituvchi sub'ektlarning mehnat unumdorligi boshqalarga nisbatan 1,5-2,0 barobar yuqori hisoblanib, bir birlikdagi yer maydonida qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtirish uchun talab etiladigan resurslar hajmi 2,0 marta kam bo'lib, ular tomonidan ishlab chiqarilayotgan (etishtirilayotgan) mahsulotlarning tannarxi sezilarli darajada arzon hisoblanadi.⁵

Yevropa Ittifoqi mamlakatlari agroklastersizatsiyalash chora-tadbirlarini amalga oshirish orqali qishloq xo'jaligida, xususan, chorvachilik bilan shug'ullanuvchi fermer xo'jaliklari o'rtasida kooperatsiyalashuvni rivojlantirishgan. Masalan, Fransiyada bu turdagi kooperatsiyalar 70 foiz cho'chqa go'shtini yetishtirsa, ushbu ko'rsatkich Niderlandiyada – 26,0 foiz, Germaniyada esa 25 foizni tashkil etadi. Shvesiyada ham bu turdagi kooperatsiyalarda ko'plab fermer xo'jaliklari o'zaro birlashgan bo'lib, mamlakat hududida jami 18 ta mintaqaviy kooperatsiyalar tashkil etilgan hisoblanadi. Shuningdek, fermerlar haq-huquqlarini himoya qilish va ularni rivojlanishini qo'llab-quvvatlash maqsadida "Milliy fermerlar kooperativlari birlashmasi" tashkiloti tuzilgan.⁶

Jahon amaliyotida qishloq xo'jaligi raqobatbardoshligini oshirishda agrosanoat integratsion

² Швец Н. С. Концепция конкурентоспособности регионального агропромышленного комплекса: монография / Н. С. Швец, Ф. З. Мичурина; М-во с.-х. РФ, ФГБУ высшего образования «Пермская гос. с.-х. акад. им. акад. Д.Н. Прянишникова». – Пермь: ИПЦ «Прокрость», 2016. – 207 с.

³ БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган <http://www.fao.org/faostat/ru/#data/IG/visualize>

⁴ Насруллаева Т. Д. Стратегические приоритеты развития кластеров в АПК региона / Т. Д. Насруллаев // Вопросы структуризации экономики. – 2010. – № 1. – С. 174–177.

⁵ Грей К. Роль государства в аграрном секторе США // Экономика сельского хозяйства России. – 1997. – № 4. – С. 31–32

⁶ Милосердов В. В. Многоукладная экономика АПК: состояние и перспективы // АПК: экономика, управление. – 2012. – № 2. – С. 10–21

birlashmalarini tashkil etishning shartnomaviy shaklidan ham keng foydalaniladi. Jumladan, AQShda bu turdagi agrosanoat integratsion birlashmalarida jami qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 30,0 foizi ishlab chiqariladi. Fermer xo'jaliklari bilan integratsion hamkorlik to'g'risidagi shartnomalar odatda yirik qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi sanoat korxonolari va savdo kompaniyalari o'rtasida tuziladi. Ayniqsa, qisqa muddatda iste'molga yaroqsiz holatga tushib qoladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bo'yicha shartnomalar tuzish keng tarqalgan hisoblanadi. Masalan, sut va sut mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha fermer xo'jaliklari va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi yirik sanoat korxonolari o'rtasida shartnomaviy kelishuv asosida tuzilgan agro-integratsion birlashmalar tomonidan 95 foiz mahsulot ishlab chiqarilsa, sabzavotlarni qayta ishlashda ushbu ko'rsatkich 83 foizga teng hisoblanadi.⁷

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi sharoitida qishloq xo'jaligini texnik va texnologik jihatdan qurollantirish uning global raqobatbardoshligi ko'rsatkichini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Jumladan, AQSh agrar sektorda ilmiy tadqiqotlar o'tkazishda jahonda yetakchi mamlakatlar qatoriga kirib, ushbu sohada amalga oshirilayotgan barcha ilmiy tadqiqotlar davlat byudjeti hisobidan moliyalashtiriladi. Shuningdek, davlat fermer xo'jaliklarini qishloq xo'jaligiga oid innovatsion ishlanmalar to'g'risida habardor qilish majburiyatini ham o'z zimmasiga olgan. Innovatsion ishlanmalar va loyihalarni amaliyotga tatbiq etish istagida bo'lgan fermer xo'jaliklari uchun imtiyozli kreditlash dasturlari mavjud. AQShda davlatning qishloq xo'jaligini rivojlantirishga sarflayotgan xarajatlari hajmi fermer xo'jaliklarining xususiy sarmoyalaridan 6,0 marta ko'p bo'lib, o'rta hisobda yalpi qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmining 40,0 foiziga teng hisoblanadi.

BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti ekspertlari tomonidan amalga oshirilgan hisob-kitoblar natijalariga ko'ra, 2001-2019 yillarda AQShda qishloq xo'jaligini rivojlantirishga ajratilgan davlat subsidiyalarining YaIMdagi ulushi 39,2 foizga teng bo'lgan holda, jahonda yetakchi o'rinni egallaydi. Shuningdek, ushbu ko'rsatkich YeI mamlakatlari bo'yicha 25,9 foizga teng bo'lib, Norvegiya (32,5 foiz) va Buyuk Britaniya (27,2 foiz) kabi mamlakatlarning ko'rsatkichlari YeI bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlan yuqori hisoblanadi.⁸

Qishloq xo'jaligini rivojlantirish, uning raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotini tizimli tahlil qilish va qiyosiy taqqoslash asosida mamlakatimiz amaliyotida quyidagilardan ijodiy foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- agrar sektorda ilmiy tadqiqot tajriba konstruktorlik ishlanmalarini amalga oshirishni qo'llab-quvvatlash;
- innovatsion ishlanmalarni va loyihalarni ishlab chiqarish amaliyotiga tatbiq etgan fermer xo'jaliklari uchun soliq imtiyozlari joriy etish, imtiyozli shartlar asosida kreditlar ajratish;
- fermer xo'jaliklari faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida ular zarar ko'rgan taqdirda davlat subsidiyasi ajratish;
- avvalo ichki bozorni arzon narxlardagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan to'yintirish va eksportni davlat tomonidan subsidiyalash;
- qishloq xo'jaliklari mahsulotlarini yetishtirish, qayta ishlash, ularni saqlash, yetkazib berish, sotish bo'yicha agrosanoat integratsion birlashmalari, jumladan, agroklastarlarni tashkil etishni rag'batlantirish;
- qishloq xo'jaligini rivojlantirishga investitsiyalarni keng jalb qilish, jumladan, to'g'ridan-to'g'ri

⁷ Абдиев М. Ж. Основные направления агропродовольственной политики Кыргызской Республики в условиях интеграции в Евразийский экономический союз // Общество и экономика. – 2017. – № 3, 4. – С. 136

⁸ БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган <http://www.fao.org/faostat/ru/#data>

xorijiy investitsiyalar hisobiga agrobiznes vakillarining texnik-texnologik qurollanishini rag'batlantirish;

- fermer xo'jaliklari joylashgan hududlarning tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlarini o'rganish va ularning joylashgan hududlaridan kelib chiqqan holda davlat subsidiyasi ajratish mexanizmini joriy etish va h.k.

Fikrimizcha, yuqorida bildirilgan fikrlarni inobatga olgan holda keyingi yillarda mamlakatimizda agrar sektorni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlarining ishlab chiqilishi uzoq muddatli istiqbolda milliy qishloq xo'jaligimizning global raqobatbardoshligi ko'rsatkichini barqaror oshirib borish va jahonda yetakchi o'rinlarni egallash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Шве́ц Н. С. Концепция конкурентоспособности регионального агропромышленного комплекса: монография / Н. С. Шве́ц, Ф. З. Мичурина; М-во с.-х. РФ, ФГБУ высшего образования «Пермская гос. с.-х. акад. им. акад. Д.Н. Прянишникова». – Пермь: ИПЦ «Прокрость», 2016. – 207 с.
2. БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти маълумотлари <http://www.fao.org/faostat/ru/#data/IG/visualize>
3. Насруллаева Т. Д. Стратегические приоритеты развития кластеров в АПК региона / Т. Д. Насруллаев // Вопросы структуризации экономики. – 2010. – № 1. – С. 174–177.
4. Грей К. Роль государства в аграрном секторе США // Экономика сельского хозяйства России. – 1997. – № 4. – С. 31–32
5. Милосердов В. В. Многоукладная экономика АПК: состояние и перспективы // АПК: экономика, управление. – 2012. – № 2. – С. 10–21
6. Абдиев М. Ж. Основные направления агропродовольственной политики Кыргызской Республики в условиях интеграции в Евразийский экономический союз // Общество и экономика. – 2017. – № 3, 4. – С. 136
7. <https://www.agroprodmash-expo.ru/ru/ui/17151/>
8. Абдуллоев А.Ж., Давлатов С.С Кўп тармоқли фермер хўжаликларининг ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва унда кооперация муносабатларини ривожлантиришнинг аҳамияти. “Иқтисодий ва инновациялар” илмий электрон журнали. Тошкент 2016 йил № 3. сон.- Б. 1-9.
9. Абдуллоев А.Ж Agroklastar faoliyatini boshqarish samaradorligini baholashning uslubiy asoslari. Iqtisodiyot va turizm xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali, №4(12), 2023y. 53-64 betlar.
10. Абдуллоев А.Ж Agroklastar faoliyatini boshqarishning “Bazaviy” modeli va uning xususiyatlari. Agroiqtisodiyot ilmiy-amaliy jurnali, №2, 2023 y. 13-15 betlar.
11. Абдуллоев А.Ж Methodological foundations for evaluating the efficiency of agrocluster management. Экономика и предпринимательство. – Москва, 2023. – №9. – С. 617-623